

УДК 725

**ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІТЕКТУРНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ВАРШАВСЬКОЇ
ПОЛІТЕХНІКИ
В 1920-30-х РОКАХ У ГАЛУЗІ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ
ВОЛИНІ¹**

Михайлишин О. Л., доцент, канд. арх.

Національний університет водного господарства та природокористування

Тел. (0362) 22-10-86

Анотація. Архітектурним факультетом Варшавської політехніки протягом 1920–30-х рр. здійснювалася широка акція інвентаризації та фотофіксації пам'яток архітектури. Завдяки діяльності в цьому напрямку було зафіксовано різні типи будівель Волині: замки, палаци, костели, синагоги, російські православні та уніатські церкви, садиби та об'єкти народної архітектури. Ця ініціатива здійснювалась з великим ентузіазмом і, зважаючи на застосовані методи, відзначалась високою інноваційністю.

Ключові слова – пам'ятка архітектури, інвентаризація, архітектурні обміри, Варшавська політехніка, архітектурний факультет, Заклад польської архітектури, Оскар Сошовський.

Проблема дослідження. Збереження в часі архітектурної спадщини минулого на кожному з етапів розвитку суспільства є завжди актуальним. Піклування про частину матеріальної культури, особливо національної, що представлена як урбанізоване середовище складної структури (тут – місто, містечко, село), вимагає знання закономірностей його формування, визначення можливостей і напрямів наступного розвитку. Вивчення і аналіз існуючих вузлів цієї структури (тут – окремих архітектурних об'єктів або їх комплексів), спираючись на матеріали інвентаризації, є відправною точкою для початку проектних робіт. Підвалини подібного, загальноприйнятого зараз підходу до проектування в історично сформованому містобудівному середовищі були закладені на початку ХХ століття, зокрема, в Другій Польській республіці (Речі Посполитій).

Мета роботи. – З'ясувати засади діяльності архітектурного факультету Варшавської політехніки протягом 1920-30-х років в галузі інвентаризації об'єктів архітектурної спадщини і формуванні методики її проведення.

Завдання роботи. - На основі аналізу архівних та публікованих джерел виявити методи архітектурних обмірів та складові інвентаризаційних робіт щодо пам'яток в Зкладі польської архітектури та обсяг проведення досліджень стосовно об'єктів, розташованих на теренах історичної Волині.

Однією з потужних інституцій, що протягом короткого проміжку часу напрацювала методику досліджень архітектурних пам'яток і виконала значний обсяг робіт з їх фіксації, став архітектурний факультет Варшавської політехніки, який був заснований в 1915 році. До моменту відновлення Польської держави наприкінці 1918 року на її теренах з середини ХІХ століття, як відомо, вже діяла архітектурна школа у Львові. Відкриття архітектурного факультету у столиці сприяло розвитку польської архітектурної науки, значній активізації підготовки кваліфікованих кадрів для всієї країни, залученню молоді до студій минувшини.

© Михайлишин О. Л., 2009

¹ Збір матеріалів для написання цієї статті автор здійснила завдяки стипендії, наданій Фондацією підтримки науки Каси ім. Ю. Мянговського Польської Академії наук (м. Варшава, Польща).

Якраз останній чинник мав першорядне виховне та ідеологічне значення при формуванні молодих фахівців: більш ніж столітній період бездержавності Польщі і, як наслідок, перебудова пам'яток попередніх епох (насамперед, зведених за часів І Речі Посполитої в II пол. XVI–XVIII ст.), їх руйнування підчас першої світової війни сприяли виробленню позиції щодо ставлення до національної архітектурної спадщини, яка була символом належності до західноєвропейського (латинського) культурного середовища, бачення через її призму образу нових будівель і майбутнього польської архітектури.

З ініціативи професора кафедри історії польської архітектури Оскара Сосновського (1880–1939) у 1922 році при цьому підрозділі був заснований Заклад польської архітектури (Zakład Architektury Polskiej – ZAP), в якому провадилися численні наукові експедиції, обмірні практики за участю викладачів та студентів факультету. Відповідно до програми навчального курсу «Польська архітектура», в II семестрі студенти вивчали народну дерев'яну архітектуру, а закінчували навчальний рік обмірною практикою об'єктів сільського будівництва. Викладання другої частини курсу, що знайомив студентів з монументальною архітектурою протягом V, VI, VII семестрів, теж завершувався інвентаризаційними роботами щодо масштабніших мурованих будівель. Такі практики безпосередньо знайомили студентів з творами польської архітектури, давали можливість проаналізувати їх архітектурно-конструктивні особливості. З іншого боку – накопичений матеріал являв собою унікальний базис для проведення ґрунтовних досліджень забудови міст.

Саме такий типологічний підхід зумовив виділення в структурі своєрідних підрозділів – секцій, яких на початковому етапі було три: сільського будівництва і народного мистецтва, монументальної архітектури та урбаністична. Згодом з урбаністичної секції виділилась секція сталих укріплень (пізніше перейменована на секцію історії фортифікації), монументального живопису і поліхромії, консервації, обмірної та художньої інвентаризації [1, с.72]. Одночасно утворилися студії садів і парків (садової архітектури), інтер'єрів та обладнання, літургійного мистецтва, єврейського мистецтва.

Колектив Закладу протягом 1922–1939 років інвентаризаційні роботи проводив і на Волині. Унікальна колекція архітектурних обмірів сіл, розташованих на теренах майже усіх воєводств Другої Речі Посполитої, налічувала понад 600 альбомів, абсолютна більшість з яких на сьогоднішній день збережена і має значну історичну, наукову, методичну цінність. Одразу слід зауважити, що ця збірка обмірів є найбільшою в Західній Європі.

Кожний з альбомів складається з креслень, замальовок, фотографій, виконаних невеликою групою студентів-архітекторів (2–3 студенти) або індивідуально підчас літньої обмірної практики, яка відбувалась в межах Програми інвентаризації села, що реалізовувалась в окреслений період. Необхідно зазначити, що в 1919 році відділ архітектури і охорони ландшафту Міністерства мистецтва і культури Польщі започаткував дослідження матеріальної культури польського села. Роботи почалися з укладення анкети, яка складалася з 120 питань, що охоплювали наступні розділи: 1) опис села; 2) сільська садиба (тип, що найчастіше зустрічався у селі); 3) детальний опис найстарішого будинку села; 4) детальний опис хати (тип, що найчастіше зустрічався у селі – з середини XIX століття); 5) детальний опис найновішої хати (збудованої після 1914 року); 6) опис господарських будівель характерної для села садиби; 7) короткий опис двору; 8) короткий опис громадських будівель; 9) короткий опис церкви чи костелу, розташованого в селі; 10) каплички і придорожні хрести; 11) кладовище.

Таку анкету було розіслано для відповідей представникам місцевої інтелігенції, в основному, вчителям і священникам. Ця ініціатива була підтримана несподівано активно: до текстових матеріалів дуже часто додавались невеликі плани сіл, садиб і будинків, фотографії і навіть зошити, що містили історію села і місцевих пам'яток.

Навесні 1922 року, Заклад польської архітектури архітектурного факультету Варшавської політехніки, очолюваний професором Оскаром Сосновським, приєднався до дослідницької роботи в контексті вивчення дерев'яної народної архітектури: відповіді на час-

тину з запропонованих питань оформлювались як малюнки або креслення. Безпосереднє керівництво інвентаризаційними роботами здійснював на той час старший асистент Закладу, а згодом професор Францішек Пясік (Piaścik).

Наприклад, у 1938 році працівники секції сільського будівництва дослідили західну і північну частини Камінь-Каширського повіту, виконавши при цьому майже 150 замальовок і нотаток, а також 46 фотографій [2, с. 380]. Отже, на теренах Волинського воєводства були інвентаризовані такі населені пункти:

- 1) м. Устилуг Володимирського повіту (1924 р.), студенти С. Пянко, Едв. Герштейн, А. Губель;
- 2) с. Підлужне Рівненського повіту (1924 р.), студент Едвард Усакевич;
- 3) с. Борухів Луцького повіту (1925 р.), студенти Анна Барановська, Роміальд Калуба;
- 4) с. Межирічі Здолбунівського повіту (1926 р.), студенти Тадеуш Зандфос, Казімеж Марчевський;
- 5) с. Вербка Ковельського повіту (1927 р.), студентка Наталія Боровська;
- 6) с. Низкиничі Володимир-Волинського повіту (1931 р.), Ян Шуровський;
- 7) с. Устя Рівненського повіту (1931 р.), студенти Марія Карнковська, Збігнев Паньковський, Владислав Пеньковський;
- 8) с. Басів Кут Рівненського повіту (1931 р.), студент Якуб Бочковський;
- 9) с. Гуца Любомльський повіт (1932 р.), студент Драго Скелавай;
- 10) с. Цуцнево Володимир-Волинського повіту (1932 р.), студент Арсеній Романович;
- 11) Стара Носовиця Дубнівського повіту (1932 р.), студенти Леонід Маслов, Валеріан Сагайдаковський;
- 12) с. Радовичі, Володимирського повіту (1932 р.), студенти Юзеф Врублевський, Генрик Полюбець;
- 13) с. Переспа Любомльського повіту (1932 р.), студентка Божена Панненковна ;
- 14) с. Хобулово Володимирського повіту (1933 р.), студент Тадеуш Ваффлярд;
- 15) с. Кам'яниця Волинська Дубнівського повіту (1934 р.), студент Єжи Бжезінський;
- 16) с. Кривуха Дубнівського повіту (1934 р.), студенти Анатолій Гелльман, Вітольд Зелінські;
- 17) с. Коршів Луцького повіту (1934 р.), студент Борис Беляєв;
- 18) с. Одерати Луцького повіту (1937 р.), студент Казімеж Гусарські;
- 19) с. Кобилівка Сарненського повіту (1937 р.), студенти Микола Кокозов, Чеслав Півоварчук;
- 20) с. Дермань Рівненського повіту (1938 р.) [3].

Для інвентаризації студенти вибирали село довільно, тому більшість робіт стосується туристично привабливих місцевостей або рідних населених пунктів. Наприклад, станом на 1935 рік було найбільше досліджено населених пунктів у Варшавському воєводстві – 117, найменше – у Тернопільському, Новоградському, Поліському і Волинському [4, с. 2]. Цікавим є той факт, що архітектурні обміри здійснювались студентами самостійно, на основі відповідних інструкцій та лекцій; однак опрацювання і викреслювання з кроків відбувалося вже у Варшаві, на архітектурному факультеті, під керівництвом асистента [4, с. 1]. Укладений відповідно до правил альбом архітектурних обмірів (формату 34 x 47 см) містив: 1) текстову частину; 2) ситуаційний план розташування села в регіоні; 3) план села; 4) плани трьох хат: найдавнішої, типової і найновішої (розташування будівлі на території садиби, план, розрізи повздовжній і поперечний, два фасади, деталі дверей і вікна, деталь конструкції, загальний вигляд, перспектива інтер'єру); 5) план типової садиби; 6) обміри церкви, костелу або каплиці; 7) обміри школи, корчми, вітряка, синагоги та ін. Креслення виконувались тушшю на кальці, яка наклеювалась на цупкий папір (ватман). Слід відзначити висо-

кий ступінь деталізації зображень і їх якість, що свідчило про ретельність роботи і рівень графічної підготовки майбутніх архітекторів.

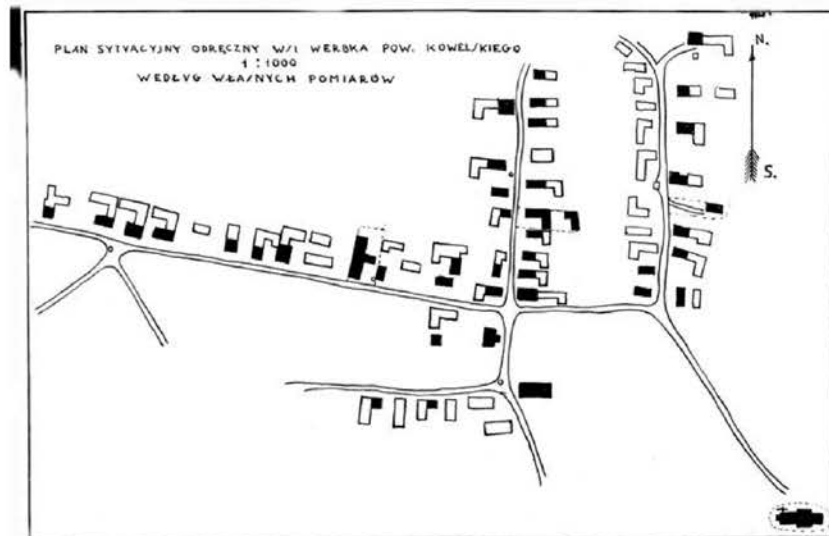
Одним з прикладів виконання завдання практики є інвентаризація с. Вербка Ковельського повіту. На основі натурних обстежень і масштабних обмірів студентка Н. Боровська склала ситуаційний план села (Мал.1), що було нелегким завданням, зважаючи на складну планувальну структуру і розгалужену вуличну мережу Вербки. Як свідчить креслення, більшість житлових будівель були зорієнтовані торцем до простору вулиць – характерний містобудівний прийом для Волинського Полісся. На плані пунктиром позначені об'єкти, які вивчались детально. До їх числа, окрім житлових будинків (зокрема, зразків типової забудови (Мал.2, 3)), увійшла і церква, розташована на південно-східній околиці села.

Велика свобода, яка надавалась студентам при виборі об'єктів обмірів і видів матеріалів, що представлялись в альбомі, спричинила збільшення обсягу деяких робіт відповідно до зацікавленості або умінь студентів. Альбоми ставали своєрідними каталогами сільського життя: тут представлено акварельні етюди на архітектурні сюжети, пейзажі місцевості, малюнки господарського начиння, меблів, скульптури, навіть наклеювались оригінали витинанок. Доповненням ілюстративного матеріалу слугували аматорські фото досліджуваних і обмірюваних споруд. Всі розміщені в альбомах зображення, безперечно, є цінним іконографічним та документальним джерелом для студій регіональних особливостей народного будівництва Волині, тим більше, що майже всі об'єкти вже давно втрачені.

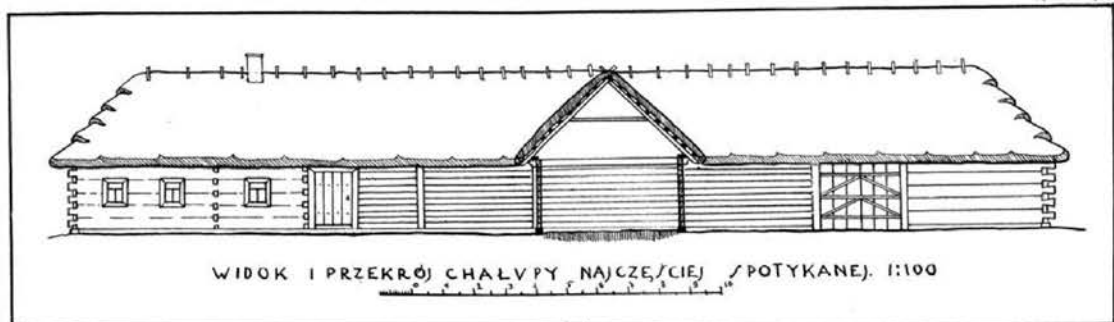
Принагідно необхідно зазначити, що протягом 20–30-х років ХХ століття, в Закладі була зібрана значна колекція фотографій і скляних кліше, виконаних викладачами під час наукових експедицій, із зображеннями найхарактерніших типів сільської забудови і окремих цінних об'єктів. До їх числа входять, в тому числі, наступні населені пункти Волині і Полісся:

1. с. Серники Пінського повіту Поліського воєводства² (фото З. Щепанського, 1936 р.): церква, дзвіниця при костелі, піч курної хати;
2. с. Старе Село Столінського повіту Поліського воєводства (фото З. Дмоховського, 1933 р.): церква св. Миколая, капличка при «татарських бродах», повітка, простий замок зрубу, господарські будівлі, хата К. Сулковського, стодола;
3. Степань Костопільського повіту Волинського воєводства (фото Є. Рачинського, 1929 р.): дерев'яна церква св. Трійці (вигляд з південного заходу, деталь зовнішнього купола); дерев'яна церква Преображення Господнього (вигляди з півночі та півдня);
4. с. Сварицевичі Пінського повіту Поліського воєводства (фото Ч. Крассовського, 1936 р.): хати, хата Е. Холодко;
5. с. Купель Столінського повіту Поліського воєводства (фото З. Дмоховського, 1935 р.): хата А. Котвіцького, хата і садиба В. Дворецького;
6. с. Милятин Здолбунівського повіту Волинського воєводства (фото В. Пашкевича, 1928 р.): дерев'яний костел;
7. м. Олика Дубнівського повіту Волинського воєводства: корчма;
8. с. Дроздинь Столінського повіту Поліського воєводства (фото З. Дмоховського, 1933 р.): Покровська церква, будинок садиби П. Огеєвіча, хата У. Кузьмича, повітка, хата з частково розібраними сінями, кліть, конструкція даху стодоли, замки зрубу: простий, «в лапу» [3].

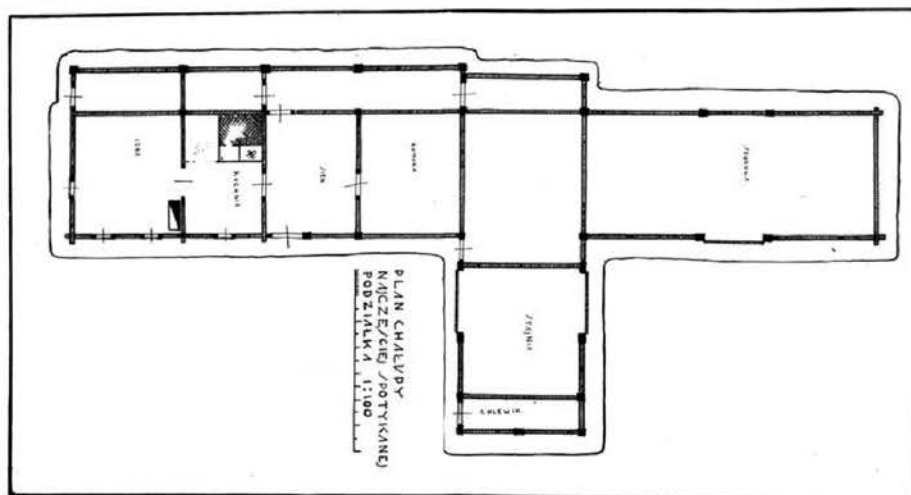
² За сучасним адміністративним поділом України всі названі населені пункти розташовані на території Рівненської області, окрім смт Олика, розташованого на території Волинської області.

Мал. 1. с. Вербка (кол. Ковельский повіт) – план села; вик. Н. Боровська, 1927 р.

Мал. 2. с. Вербка (кол. Ковельский повіт) – фасад і розріз хати, що найчастіше зустрічається в селі; вик. Н. Боровська, 1927 р.

Мал. 3. с. Вербка (кол. Ковельский повіт) – план хати, що найчастіше зустрічається в селі; вик. Н. Боровська, 1927 р.

В 1938 році науковці секції історії фортифікації виконували обміри укріплень і міської брами в Олиці та завершили укладання картографії укріплень Волині [2, с.380]. Сформований комплект креслень став складовою колекції інвентаризаційних обмірів Закладу архітектури польської архітектурного факультету Варшавської політехніки. Необхідно від-

значити і новаторський підхід щодо вибору об'єктів інвентаризації. Це були давні замки, як вже згадувалось, фортифікації, синагоги, костели, архітектурна вартість яких, на думку науковців, не була належним чином оцінена. Обміри будівлі часто були підґрунтям для виконання макету будівлі або елементів її конструкції (наприклад, даху) [6, с.384].

Окрім креслень значного числа пам'яток, локованих на території сучасної Польщі, Поділля, Галичини та інших регіонів, збірка представляє велику групу будівель з волинських теренів:

1. Берестечко, костел (обмір 1926 р.).
2. Дубно, замок (обмір 1926 р.).
3. Затурці, костел і монастир XVII ст. (в руїні) (обмір перед 1939 р.).
4. Зимне, ансамбль церкви Богородиці і Св. Трійці (обмір 1928 р., виконали Є. Рачинські, М. Валіцькі).
5. Жидичин, колишній літній палац уніатських єпископів (обмір 1926 р., виконала волинська група).
6. Клевань, замок (обмір 1936–38 рр., виконали Б. Гуерквін (Guerquin), Б. Беляєв).
7. Кременець, по-францисканський монастирський ансамбль (обмір 1930–31 рр., виконали С. Зеліньські, В. Кожеювські).
8. Кременець, замок (різні обміри, 1927 р. та ін.).
9. Луцьк, руїни монастиря василіанів: православна каплиця (обмір, 1925 р., виконав К. Сохачевські).
10. Луцьк, окружний суд, колишній костел тринітаріїв (обмір 1929–30 рр., виконали А. Барановська, Р. Калюга).
11. Луцьк, синагога (обмір 1934 р., виконали Л. Маслов, В. Сагайдаковські).
12. Низькиничі, церква (обмір 1933 р., виконав Ю. Куровські).
13. Олика. Укріплення замку Радзивіллів (обмір 1938 р., виконали М. Гансовські, А. Сестшєнцевич, Ю. Маас).
14. Перевали, дерев'яний костел (обмір 1929–32 рр., виконали Я. Холєвіцькі, К. Єзьоранські).
15. Рясники, палац Лазьнінських і флігель (обмір 1924 р., виконали З. Новак, С. Якимович).
16. Чарторийськ, домініканський костел (обмір 1924 р., виконали Ч. Доріа-Дернатович, А. Карчевські).

Креслення у переважній своїй більшості виконані із застосуванням тушевої графіки по паперу або кальці, незначна кількість представлена в олівці. Застосовувані масштаби (для планів – 1:50, 1:100, 1:200, для фасадів та розрізів – 1:50, 1:100, для деталей – 1:20, 1:10, 1:5) дали змогу дослідникам чітко і точно зафіксувати усю систему декорування фасадів та інтер'єрів, малих форм, в деяких випадках особливостей і структури кладки мурів.

Висновок. В цілому, інвентаризаційні обміри Закладу польської архітектури є надзвичайно цінним матеріалом для усіх видів робіт, пов'язаних з охороною, реставрацією та реновацією зазначених пам'яток. Підчас вивчення кожного з іконографічних джерел, якими є креслення, фото, малюнки, поступово формується уявлення про культурний ландшафт, який сьогодні вже не існує.

Так, релікти традиційної народної дерев'яної архітектури кожного з етнографічних регіонів України з плином часу все рідше зустрічаються в структурі забудови малих міст, селищ, сіл. Природний і закономірний процес деградації і, невдовзі, руйнації старих житлових будинків, зведених сто і більше років тому має своє пояснення. По-перше, загальновідомо, що стрімкі урбанізаційні процеси – зростання чисельності населення в містах, призводять сьогодні до занепаду сіл; по-друге, будівництво нового житла, що провадиться у сільській місцевості, відбувається у відповідності до сучасних вимог комфорту (розміри і висота приміщень, їх функціональна диференціація, інженерне обладнання, характер оздо-

блення та ін.), рівень якого неможливий у старому традиційному житлі; по-третє, очевидно є залежність інтенсивності „осучаснення” типів житла від місця розташування населеного пункту: з наближенням до крупних міст, обласних та районних центрів вказані процеси пришвидшуються.

Щодо монументальної архітектурної спадщини, то її існування в часі часто зупиняють або ускладнюють ряд ідеологічних, соціальних і, зрештою, економічних чинників. Історичні нашарування, неможливість пристосування і проблема експлуатації часто стають непереборним бар’єром для функціонування архітектурної пам’ятки і включення її в матрицю розвитку населених пунктів.

Тому, поза величезним масштабом нищення пам’яток протягом минулого століття за різних обставин, саме інвентаризаційні матеріали є одним із слідів, який дозволяє продовжити існування в нашій свідомості назавжди втрачених об’єктів і гармонізувати образ існуючих, об’єктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Królikowski J. T. Zakład Architektury Polskiej i Historii Sztuki/ Oskara Sosnowskiego świat architektury. – W-wa, 2004. – S.71–74.
2. Sprawozdanie y działalności Zakładu Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej w roku akad. 1937 – 38. /BHS. – 1938. – № 4. – S. 379–384.
3. Zbiory Zakładu Architektury Polskiej (ZAP) Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej.
4. Piaścik F. Zbiory Sekcji Budownictwa Ludowego Zakładu Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej. – BHSiK. – R.IV. – 1935. – Z.1. – S. 1–5.
5. Zbiory Sekcji Pomiarów ZAP i HS PW. Budownictwo Drzewne. – Biuletyn Historii Sztuki i Kultury (BHSiK). – R. IV. – 1936. – Z.3. – S.146–148.
6. Lewicki J. Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego. – Ochrona zabytków. – 1999. – №4. – S. 375–390.

УДК 72.03

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ОСОБНЯКІВ м. СТАНІСЛАВОВА ПЕРІОДУ СЕЦЕСІЇ

Поліщук Л. К., доцент, канд. арх.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Тел. (0342) 50-50-62

Анотація. Архітектурно-розпланувальний аналіз будинків здійснено на засадах пошуку об’єктивних ознак формотворення – становлення нової формально-просторової системи. У процесі архітектурно-розпланувального аналізу встановлено закономірності у взаємозв’язку між внутрішнім та зовнішнім розвитком формально-просторової системи будинків.

Ключові слова: сецесія, архітектурно-розпланувальні характеристики, функціонально-типологічні ознаки, формально-просторове вирішення.

Проблема дослідження. Основними аспектами архітектурної діяльності у центральній частині міста Івано-Франківська сьогодні є реконструкція та адаптація під нові функції